

УДК 339

JEL Q17

Голубенко Ю.С.¹¹*магістр, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)***Резнік Н.П.¹²***д.е.н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
<http://orcid.org/0000-0001-9588-5929>*

СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються проблеми біржової торгівлі сільськогосподарської продукції. Особливого значення надається оцінці першопричин, які не стимулюють розвиток системи торгівлі через біржові установи вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками. Запропоновані заходи, які спрямовані на підвищення активізації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Ключові слова: біржовий ринок, товарна біржа, сільськогосподарська продукція, зерно, перспективи розвитку.

Голубенко Ю.С.*магістр, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)***Резнік Н.П.***д.э.н., профессор, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Киев, Украина)*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ БИРЖЕВОГО РЫНКА ЗЕРНА В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются проблемы биржевой торговли сельскохозяйственной продукцией. Особое внимание уделяется оценке первопричин, которые не стимулируют развитие системы торговли через биржевые учреждения отечественными

¹¹ Голубенко Юлія Сергіївна, магістр, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

¹² Резнік Надія Петрівна, д.е.н., професор, завідувач кафедри біржової діяльності і торгівлі, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

сельскохозяйственными товаропроизводителями. Предложенные меры, направленные на повышение активизации биржевой торговли сельскохозяйственной продукцией.

Ключевые слова: биржевой рынок, товарная биржа, сельскохозяйственная продукция, зерно, перспективы развития.

Golubenko Yu.

Master's Degree, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Reznik N.

Doctor of Sciences in Economics, professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

THE MODERN STATE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF GRAIN EXCHANGE MARKET IN UKRAINE

The article considers the problems of exchange trade of agricultural products. Special attention is paid to assessment of the root causes, which does not stimulate the development of the system of trade through exchange institutions by domestic agricultural producers. Proposed measures for improvement of intensifying of trade in agricultural products.

Key words: stock market, commodity exchange, agricultural products, grain, prospects of development.

Актуальність проблеми. У сучасних умовах функціонування агропромислового комплексу країни важливим напрямком державної політики є розвиток організованого аграрного ринку та формування його інфраструктури. При цьому забезпечення виробництва матеріально-технічними ресурсами і сировиною, реалізація сільськогосподарської продукції та продовольства має ґрунтуватися на принципах прозорості та конкуренції.

Для забезпечення таких напрямків розвитку аграрного сектору економіки, важлива роль відведена товарній біржі, як організатору ринкових взаємовідносин між учасниками аграрного ринку, що має позитивно вплинути на підвищення ефективності виробництва та збуту сільськогосподарської продукції, зокрема зерна, і зміцнити авторитет держави на світовому ринку.

За таких умов своєчасним стає вдосконалення та подальший розвиток регіонального біржового ринку зерна, як базового складника вітчизняної біржової діяльності на аграрному ринку. Наявність активного регіонального біржового ринку забезпечує успішне ведення господарської діяльності на основі паритетного

ціноутворення на продукцію та матеріально-технічні ресурси, необхідні для її виробництва.

Біржовий ринок у нашій країні не посів відповідного місця, як того вимагає ринкова економіка та потребує переосмислення його ролі і призначення. Це пояснюється як відсутністю необхідних організаційно-економічних умов для його ефективного функціонування, так і ставленням до біржової торгівлі потенційних її учасників, насамперед виробників зерна, продавців матеріально-технічних ресурсів, трейдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем функціонування біржового товарного ринку займалися зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких вагомими є праці Х. Воркінга, П. Гарсія, Р. Грея, К. Дусака, А. Комара, О. Маслака [2], Л. Примостки, Ю. Рубана, Д. Сігела, Дж. Сороса [6], О. Сохацької, В. Томака, В. Яворської [3–4] та інших.

Постановка завдання. Дослідження основних проблем розвитку біржового ринку зерна та висвітлення можливих перспектив їх розвитку.

Результати дослідження. Біржовий товарний ринок посідає чільне місце в сучасній ринковій економіці. Нині товарні біржі обслуговують потреби товарних ринків, забезпечуючи прозоре ціноутворення і віддзеркалюючи всі процеси, що відбуваються в суспільстві. У нинішніх реаліях стан розвитку економічної системи визначається рівнем функціонування біржового ринку [3].

Біржові механізми, на перший погляд, прості, але вони забезпечують передбачене ціноутворення, демонополізацію, «деолігархізацію» ринків і, основне, ефективне управління, організацію виробництва, реалізації, зберігання промислової сировини і сільськогосподарської продукції, забезпечуючи достатній і максимально прогнозований рівень прибутковості для всіх учасників і стабільний розвиток економіки на макро- та макрорівнях у цілому.

Успішне функціонування цієї системи, як показує світова практика, досягається розумним поєднанням зусиль держави та громадськості, передусім біржової спільноти, завдяки виробленню чіткої довгострокової програми розвитку біржового ринку та створенню відповідного законодавчо-правового поля, що забезпечує ефективність діяльності цього ринку. При цьому стратегія його розбудови в кожній країні формувалась залежно від традицій, ментальності та готовності спільноти сприйняти її, а головне – старанно виконувати [2; 4; 5].

Нині, незважаючи на позитивний світовий досвід, у практиці побудови вітчизняного біржового товарного ринку домінує напрям мінімального втручання держави в цей процес. Відомий у світі фінансист, біржовик і філантроп Дж. Сорос, який накопичив

багатомільярдний капітал на біржовому ринку, зазначив, що неможливо збудувати цивілізований біржовий ринок без втручання держави, функції якої зводяться, передусім, до створення законодавчо-правового поля і контролю за його втіленням. Наглядові і контрольні функції в демократичному суспільстві розподіляються між громадськими організаціями і державним апаратом [6].

На превеликий жаль, вітчизняний товарний біржовий ринок майже не виконує жодної з функцій, які він забезпечує в країнах з розвинутою ринковою економікою. Він створений і діє без наявності цілісної державної стратегії його розвитку та відсутності досконалого законодавчо-правового поля.

Координацію та управління розвитком біржового товарного ринку в країні протягом багатьох років здійснює Міністерство економічного розвитку і торгівлі України разом з профільними міністерствами і відомствами. Недооцінка з їхнього боку важливості його розбудови призвела до занепаду, дискредитації та повної деградації цього ринку. Обсяги торгівлі за останні роки різко скоротились.

Майже всі вітчизняні біржі не мають сучасної матеріально-технічної бази, електронних систем торгівлі та клірингу, малопотужні, середній розмір статутного капіталу кожної із них не перевищує 300 тис. грн, а сума щорічних надходжень ледь досягає 100 тис. грн. Вони і надалі залишаються інвестиційно непривабливими, укомплектовані фахівцями, що недосконало володіють знаннями сучасних біржових технологій, торгують лише спотовими та форвардними контрактами [2]. Зазначимо, що біржова торгівля продукцією і товарами за I квартал представлена в основному спотовим ринком. На умовах спотових операцій було виконано 99,3% усіх біржових операцій. Форвардні контракти становили лише 0,6%. В Україні форвардні закупівлі зерна передбачені в одній із програм державної підтримки сільського господарства, участь у якій беруть лише сільськогосподарські товаровиробники, її вперше було запроваджено 2007 р [1]. Форвардні закупівлі зерна передбачають придбання товару на організованому аграрному ринку для потреб державного інтервенційного фонду у визначений час і на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого придбання під час укладення форвардного біржового контракту. Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 року передбачено, що форвардний контракт — це цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується в майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором. Здійснення форвардних закупівель зерна регулюється Законами України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24 червня 2004 р. №1877IV, "Про зерно та ринок

зерна в Україні" від 4 липня 2002 р. №37IV, постановою Кабінету Міністрів України "Про запровадження державних форвардних закупівель зерна" від 16 травня 2007 р. №736 із наступними змінами і доповненнями, іншими нормативно-правовими актами. Законом "Про державну підтримку сільського господарства України" передбачено, що підтримка сільськогосподарських товаровиробників незалежно від виду та обсягу продукції, яку вони виробляють, може надаватися через застосування державних форвардних закупівель зерна на організованому аграрному ринку України [1].

Останніми роками намагання активних прихильників біржового товарного ринку не призвели до поліпшення його розвитку. Розроблений і ухвалений ще 2004 р. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України", у якому був урахований досвід країн з перехідною економікою щодо розбудови біржового ринку, визначив основи державної політики в бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах розвитку аграрного біржового ринку. Для вирішення вказаних цілей було передбачено створення Аграрного фонду, Аграрної біржі, Державного інтервенційного фонду та обґрунтовано організаційні механізми створення організованого аграрного ринку. Проте цей закон і дотепер існує без чіткої стратегії розбудови, у ньому не розроблений ефективно діючий механізм товарних і фінансових інтервенцій для підтримання рівноваги ціноутворення, що призвело до монополізації аграрного ринку трейдерами і поставщиками матеріально-технічних ресурсів. Нині на Аграрній біржі не впроваджена торгівля ф'ючерсами й опціонами на сільськогосподарську продукцію, не створена відповідна інфраструктура. Більшість позицій цього закону, що передбачали розбудову біржового товарного ринку, не виконані.

На вітчизняному ринку зерна, олійних та інших культур зараз від імені держави продовжують брати участь чотири державні установи. Не зважаючи на їхні чітко визначені функції директивними документами, передусім ПАТ Аграрного фонду, їхня присутність не впливає на стабілізацію та регулювання ціноутворення, підвищення конкурентоспроможності на вітчизняному і світовому ринках, ефективність управління накопиченими товарними запасами, а покремлюються вони лише кількістю порушених кримінальних справ. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків продовольчих товарів створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, необґрунтованого підвищення споживчих цін і призводить до дестабілізації економіки в цілому.

Про негативні наслідки відсутності біржового ринку свідчать факти монопольного ціноутворення на ринку зерна. Нині ціни на внутрішньому ринку, насамперед в перші місяці збору урожаю, диктуються провідними зернотрейдерами внаслідок чого, як

показують дослідження зарубіжних фахівців, вітчизняний товаровиробник отримує близько 66% від кінцевої ціни реалізації, щорічно недоотримуючи мільярди гривень [2].

Безплідні дискусії щодо ефективності функціонування державної Аграрної біржі та інших бірж, що постійно провокуються прихильниками «вільної економіки», призвели до повного занепаду біржового ринку і більшість бірж, незалежно від їх форми власності, перестали функціонувати. Досвід Індії, Китаю та інших країн свідчить про високу ефективність функціонування бірж, де одним із засновників виступає держава. Ці біржі протягом останніх років постійно входять у топ-десятку провідних бірж світу. Не до кінця сприймаючи, а можливо навіть не розуміючи, що відбувається в країні на фізичних ринках газу, металів, нафтопродуктів, валюти, сучасні «реформатори», на превеликий жаль, направляють на такий же шлях розвитку й аграрний ринок, за мовчазної згоди Мінагрополітики України. Тому вимагає особливої уваги розбудова інфраструктури для функціонування біржового товарного ринку, передусім, таких його елементів, як клірингово-розрахункова система, біржові склади, електронні платформи. Не менш важливе значення має робота з підготовки і перепідготовки фахівців та охоплення інформацією виробників, переробників, трейдерів та інших верств суспільства щодо переваг біржової торгівлі.

Можна лише прогнозувати, що при такому стані розвитку біржового аграрного ринку в нашій країні, яка посідає провідне місце у світі за експортом агропродовольчої продукції, найближчим часом можуть з'явитися й інші вищевказані схеми ціноутворення для фуражної кукурудзи, пшениці, ячменю тощо. Отже, така перспектива вже сьогодні змушує нас задуматись.

Для негайного виправлення стану щодо подальшого розвитку біржового товарного ринку в країні необхідно:

– включити в програму діяльності Уряду питання розвитку біржового товарного ринку, з одночасним затвердженням Концепції його розвитку до 2025 р.;

– розроблену Концепцію розвитку біржового товарного ринку до 2025 р. винести на суспільне обговорення з подальшим затвердженням її Урядом. У рамках цієї концепції розробити й подати на розгляд до Верховної Ради проекти Законів “Про товарний біржовий ринок”, “Про товарні деривативи”, “Про кліринг та біржову розрахункову діяльність”, у яких передбачити механізм державного регулювання біржового товарного ринку та створення спеціального державного органу його регулювання;

– внести зміни і доповнення до Податкового, Господарського та Кримінального кодексів України, кодексу України про адміністративні правопорушення та законів України “Про ліцензування видів господарської діяльності”, “Про державну підтримку

сільського господарства України”, “Про ціни і ціноутворення”, “Про банки і банківську діяльність”;

Щодо функціонування біржового ринку продукції агропромислового комплексу, який найбільше потерпає від відсутності в країні чітко діючої системи ринкових взаємовідносин, то тут необхідно зробити такі кроки:

– ухвалити в новій редакції Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України”, де кардинально змінити підходи до розбудови організованого аграрного ринку, підвищення ролі держави в цьому процесі, а головне – передбачити фундаментальне реформування ринку сільськогосподарської продукції;

– реорганізувати та об’єднати державні структури, що працюють на агропродовольчому ринку в єдину структуру, головними функціями якої повинно стати виконання міждержавних торговельних угод з продажу агропродукції, активна торгова позиція на внутрішньому ринку, товарні та фінансові інтервенції, фундаментальна робота з упровадження форвардної закупівлі агропродукції через біржовий ринок;

– ураховуючи позитивний досвід багатьох країн світу, де за активної участі держави створений вискоєфективний біржовий ринок, вважаємо за потрібне реорганізувати діючу Аграрну біржу, залучивши до її засновників провідних вітчизняних зернотрейдерів, керівників аграрних холдингів, інвесторів, одну із провідних бірж світу, інформаційні агентства, професійні об’єднання. При цьому, залишивши за державою (50 +1 акція);

– забезпечити в короткий термін на реорганізованій Аграрній біржі функціонування єдиної національної торгової електронної системи та клірингово-розрахункового центру, що дасть можливість здійснювати біржову торгівлю одночасно в усіх регіонах країни за всіма видами біржових товарів та організувати товарні і фінансові інтервенції на цьому ринку.

Ураховуючи національну важливість ринків зерна та олійних культур, для забезпечення їх стабільності функціонування необхідно розробити систему законодавчо-правових актів, якими передбачити:

– експорт зерна зарубіжними та вітчизняними зернотрейдерами дозволяється здійснювати лише за умов формування цін на організованому біржовому ринку;

– купівля і продаж товарного зерна, насіння олійних культур на внутрішньому ринку в обсязі понад 400 тонн здійснюється тільки через електронну платформу та клірингово-розрахунковий центр Аграрної біржі;

– на угоди купівлі-продажу товарного зерна, насіння олійних культур в обсязі понад 100 тонн, що не зареєстровані на біржі, встановлюється акциз;

– здійснювати першочергову фінансову підтримку (пільгове кредитування та ін.) лише тих виробників сільськогосподарської продукції, які здійснюють реалізацію її через біржовий ринок;

– преференції з відшкодування ПДВ мають лише ті суб'єкти ринку, що провели розрахунки своїх угод через клірингово-розрахункову систему Аграрної біржі;

– сільськогосподарські підприємства всіх форм власності, що спеціалізуються на виробництві зерна, олійних культур, мають право оподатковуватись єдиним податком IV групи за умови реалізації на біржовому ринку не менше 70 відсотків задекларованих обсягів виробництва цієї продукції.

Висновки. Комплексний підхід до виконання перелічених заходів стане ефективним у розбудові вітчизняного біржового товарного ринку лише за умов спільних зусиль з боку держави, біржової спільноти, учасників аграрного ринку, що дозволить наблизити біржовий товарний ринок до цивілізованих засад його розвитку і забезпечить прискорення формування ринкових засад економіки в нашій країні.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів України "Про запровадження державних форвардних закупівель зерна" від 16 травня 2007 р. №736 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7362007п>

2. Маслак О.М. Розвиток біржового ринку зерна / О.М. Маслак // Вісник Сумського НАУ; Вип. 1. – 2008. – С. 202–206.

3. Яворська В.О. Біржовий товарний ринок: навч. посіб. // В.О. Яворська, М.О. Солодкий, – К.: ЦП КОМПРИНТ, 2015. – 576 с.

4. Яворська В.О. Світовий біржовий ринок: сучасний стан та тенденції розвитку [Електронний ресурс] / В.О. Яворська, М.О. Солодкий // Агросвіт. – 2013. – №13. – Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf.

5. Яворська В.О. Етапи розвитку ф'ючерсної торгівлі на світовому біржовому ринку [Електронний ресурс] / В.О. Яворська // Приазовський економічний вісник. – 2017. – №3. – Режим доступу: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf.

6. Сорос, Джордж. Новая парадигма финансовых рынков / Дж. Сорос. – Манн: Иванов и Фербер, 2008. – 192 с.

References

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Introduction of State Forward Purchases of Grains" of May 16, 2007, No. 736 [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7362007п>
2. Maslak, O.M. (2008), “Development of the grain exchange market”, *Visnyk Sums'koho NAU*, vol. 1, P. 202–206.
3. Yavorska, V.O. (2015), *Birzhovij tovarnyj rynek [Commodity exchange market]*, Kompynt, Kyiv, Ukraine.
4. Yavorska V.O. and Solodky, M.O. (2013), “The world exchange market: the current state and development trends”, *Ahrosvit*, vol. 13, Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf. (Accessed 10 October 2017).
5. Yavorska, V.O. (2017), “Stages of futures trading development in the global exchange market”, *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 3, Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf. (Accessed 10 October 2017).
6. Soros, George. (2008), *A new paradigm of financial markets*, Mann: Ivanov and Ferber, Moscow, Russia.